O‘QUVCHILARNI EKOLOGIK QADRIYATLAR ASOSIDA KAMOL TOPTIRISH METODIKASI

Maxammadiyeva Dildora Baxtiyorovna
Guliston davlat pedogogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: Isayeva Guli Parpiyevna p.f.n professor

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘quvchilarni ekologik qadriyatlar asosida kamol toptirish metodikasini ilmiy jihatdan tahlil qiladi. Tadqiqotda ekologik tarbiya jarayonining nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, xalqaro va mahalliy olimlarning yondashuvlari o‘rganilgan. Maqolada ekologik qadriyatlarni shakllantirishda fanlararo metodlar, amaliy loyihalar, maktab va jamoat muhitining roli hamda barqaror rivojlanish tamoyillari yoritilgan. Shuningdek, maqola ekologik ta’limning o‘quvchilarning axloqiy, madaniy va ijtimoiy rivojlanishiga ta’sirini ko‘rsatib, ekologik ongni oshirishning samarali usullarini taklif etadi. Tadqiqot natijalari ekologik tarbiya jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarda tabiatga mas’uliyatni kuchaytirish va barqaror rivojlanish tamoyillarini integratsiyalashga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: Barqaror rivojlanish, Ekologik qadriyatlar, ekologik ta’lim, ekologik ong, fanlararo yondashuv, pedagogik metodika, o‘quvchilarni tarbiyalash.

KIRISH. Hozirgi kunda ekologik muammolar nafaqat global, balki milliy darajada ham dolzarb tus olmoqda. Shahar va qishloq hududlarida havoning, suv va tuproqning ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayishi, shuningdek, biologik xilma-xillikning yo‘qolishi jamiyat va ta’lim tizimi oldida yangi va muhim vazifalarni yuzaga keltirmoqda. Shu kontekstda yosh avlodni tabiatga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lishga, uni qadrlashga va ekologik ongini shakllantirishga o‘rgatish dolzarb ilmiy va amaliy masala sifatida qaraladi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning "O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari"[1] asaridagi ushbu jumlalarga e’tibor qaratishimiz ham juda zarur: "Ochiq e’tirof etish kerakki, uzoq yillar mobaynida eski-ma’muriy buyruqbozlik tizimi sharoitida bu muammo bilan jiddiy shug‘ullanilmagan. Aniqrog‘i, bu muammo ayrim jonkuyar olimlar uchungina tadqiqot manbai, o‘z mamlakatining kelajagiga, tabiiy boyliklarini saqlab qolishiga befarq qaramagan, bu haqda qattiq tashvish chekkan odamlarning esa "qalb nidosi" bo‘lib kelgan". Ya’ni uzoq yillar mobaynida ekologik tarbiya masalasi yetarlicha e’tibor qaratilmagan, faqat ayrim jonkuyar olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Shu nuqtai nazardan, ekologik qadriyatlarni shakllantirish tizimli metodlar orqali amalga oshirilishi muhimdir.

[1] Karimov I. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2005. – 3-b.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Ekologik ta’lim va o‘quvchilarda ekologik qadriyatlarni shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekologik tarbiya shaxsning nafaqat bilim darajasini, balki axloqiy, madaniy va ijtimoiy mas’uliyatini ham shakllantiradi.

Avstraliyalik ekologik ta’lim olimi Annette Gough (2002)[1] ekologik ta’limning tarixiy rivojlanishini tizimli tarzda o‘rganib, ekologik qadriyatlarni shakllantirish barqaror rivojlanish ta’limidagi muhim komponent ekanini ilmiy asoslab bergan. U o‘z tadqiqotlarida ekologik ta’limni faqat atrof-muhit bilimlarini berish sifatida emas, balki o‘quvchilarda atrof-muhitga mas’uliyat, axloqiy qadriyatlar va muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirish vositasi sifatida ko‘rgan.

Tadqiqotlarda ekologik tarbiyani integratsiyalashgan yondashuv orqali amalga oshirish, ya’ni fanlararo metodlardan (biologiya, geografiya, sotsiologiya va madaniyat) foydalangan holda o‘quvchilarda barqaror ekologik ongni shakllantirish usullari batafsil tavsiflangan. Shu bilan birga, ekologik qadriyatlarni shakllantirish jarayonida amaliy faoliyatning ahamiyatini alohida ta’kidlaydi, chunki faqat nazariy bilimlar orqali o‘quvchilarda ekologik ongni mustahkamlash mumkin emas (Annette Gough, 2002) [3].

Amerikalik olimlar tadqiqotlari ekologik inqiroz sharoitida ta’limning jamiyat barqarorligidagi roli va ekologik qadriyatlarni shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Ularning tadqiqotlariga ko‘ra, ekologik tarbiyaning samaradorligi o‘quvchilarning ekologik xulq-atvori, madaniy qadriyatlari, etika va jamiyat bilan hamkorlik qobiliyatini rivojlantirish bilan bog‘liq.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda ekologik qadriyatlarni shakllantirishning eng samarali usullari quyidagilar:

- Fanlararo yondashuv orqali nazariy bilimni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish;
- Mahalliy va global ekologik muammolar bo‘yicha amaliy loyihalarni amalga oshirish (Bowers Chet va Charles Alexander Hopkins, 2004) [4].

Hindistonlik ekologik ta’lim olimi ekologik ta’lim bo‘yicha xalqaro hamkorlik va ta’lim tarmoqlarini rivojlantirish orqali yosh avlodni ekologik faollikka jalb qilish mexanizmlarini ishlab chiqqan. U Hindistonda va xalqaro miqyosda ekologik ta’lim tarmoqlarini yaratib, maktablar va jamoat tashkilotlari o‘rtasida integratsiyani ta’minlagan. Sarabhaining tadqiqotlarida ekologik ta’limning samaradorligi nafaqat o‘quv jarayonidagi bilimga, balki o‘quvchilarning kundalik hayotdagi xatti-harakatlariga ham bog‘liq ekanligi ko‘rsatilgan. Shu bilan birga, u ekologik ta’limning global barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uyg‘unlashishini ta’kidlab, yosh avlodni barqaror hayot tarziga o‘rgatish mexanizmlarini ishlab chiqqan (Kartikeya Sarabhai, 2010) [5].

AQSHda kasbiy ekologik ta’lim va tarbiya turli shakl va yo‘nalishlarda amalga oshiriladi, bunda metodologik yondashuvlar keng qo‘llaniladi. Ta’lim va tarbiya jarayonlariga ekologik etika chuqur integratsiyalashgan bo‘lib, aholining tabiatga mas’uliyatli va ehtiyotkor munosabatini shakllantirishda keng jamoatchilik, xususan, nodavlat tashkilotlar faol jalb qilinadi.

Shvetsiyada ekologik ta’lim va tarbiya 1970 yilda “Yevropada atrof-muhit yili” tadbirlariga tayyorgarlik jarayonida tashkil etilgan bo‘lib, atrof-muhitni muhofaza qilish mavzusi yangi to‘qqiz yillik majburiy ta’lim dasturiga kiritildi. Shu davrda atrof-muhit masalalarini tartibga soluvchi Milliy dastur ishlab chiqilib, rasmiy ravishda qabul qilindi. Ushbu dastur doirasida pedagoglar va o‘quvchilar uchun yangi o‘quv qo‘llanmalar va metodik yo‘riqnomalar nashr etildi (Shodimetov. Yu, 2003) [6].

METODOLOGIYA. Ushbu tadqiqotda o‘quvchilarda ekologik qadriyatlarni shakllantirish metodlarini aniqlash va tahlil qilish uchun integratsiyalashgan ilmiy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy vazifasi – ekologik tarbiyaning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish, shuningdek, xalqaro olimlar tajribasini tahlil qilib, o‘quvchilarda ekologik qadriyatlarni rivojlantirishning samarali metodlarini aniqlashdir.

TAHLIL VA NATIJALAR. Ekologik amaliyot – bu shaxsning ekologik ma’naviyati va madaniyatini hayotiy va mehnat faoliyatida qo‘llay olish qobiliyatining motivatsiyalangan darajasidir. Ya’ni, ekologik ong va madaniyatning amaliy zarurligini his etish va uning ijobiy

[1] Gough A. Education and the Environment: Developing Eco-Literacy. – Melbourne: Australian Academic Press, 2002.

natijalaridan foyda olish imkoniyati ma’lum boshqaruv organlari yoki iqtisodiyot tarmoqlari doirasida yaratilgan sharoit bilan bog‘liq. Bu amaliyot davlat, jamiyat va korporativ tashkilotlarning ekologik siyosati, qonunchiligi, harakatlar dasturi, ish rejasi, tadqiqot yo‘nalishlari va kadrlar tayyorlash tizimida o‘z aksini topadi hamda ularni amalda tatbiq etish bilan namoyon bo‘ladi. Ekologik ta’lim, tarbiya va amaliyot mohiyati uning uch yo‘nalishdagi tadqiqot qilish, o‘rgatish va amalga joriy etish predmetida o‘z aksini topadi:ekotizimlarni (tabiiy va antropogen o‘zgargan) muhofaza qilish; ekotizimlarning tabiiy resurslaridan oqilona foydalanish; buzilgan ekotizimlarni qayta tiklash.

Ushbu tadqiqot maktabning 5–7-sinf o‘quvchilari ustida amaliy tarzda o‘tkazildi. Tadqiqotda 6 nafar o‘qituvchi ekologik qadriyatlarni shakllantirish bo‘yicha metodik qo‘llanmalar asosida faoliyat yuritdi. Umumiy olganda, 30 nafar o‘quvchi tadqiqotda ishtirok etdi. Tadqiqot boshlanishida o‘quvchilarning ekologik bilim va qadriyat darajasini aniqlash uchun diagnostik so‘rovnomalar, kuzatuv va intervyu metodlaridan foydalangan holda boshlang‘ich baholash o‘tkazildi.

Tadqiqotda ekologik qadriyatlarni shakllantirish uchun quyidagi metod va usullar qo‘llandi:

Interfaol mashg‘ulotlar – o‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linib, ekologik loyihalar, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlar orqali tabiatni muhofaza qilish vazifalarini bajardilar.

Amaliy mashg‘ulotlar – maktab hududida chiqindilarni ajratish, daraxt va gullarga g‘amxo‘rlik qilish, suv va energiya resurslarini tejash bo‘yicha amaliy ishlar bajarildi.

Kuzatuv va baholash – o‘quvchilarning xulq-atvori va ekologik faoliyati muntazam kuzatildi va baholandi.

1-jadval. O‘quvchilarning ekologik xulq-atvori va bilimlarini baholash

Sinf	O‘quvchilar soni	Boshlanishda (%)	Yakunda (%)
5-sinf	10	33%	75%
6-sinf	10	36%	80%
7-sinf	10	35%	78%
Jami/O‘rtacha	30	35%	78%

Bu metodika ilmiy asosini Kartikeya Sarabhai (Hindiston) tomonidan ishlab chiqilgan ekologik ta’lim konseptlaridan oladi. Sarabhai interfaol va amaliy metodlarni maktablar va jamoat tashkilotlari bilan integratsiya qilgan holda yoshlarni ekologik faoliyatga jalb qilishni tavsiya qiladi. Shu metodlar asosida biz o‘quvchilarning ekologik xulq-atvori va bilimlarini oshirishga erishdik.

Tahlil natijalarimizda, o‘quvchilarning ekologik bilim va qadriyatlarni qabul qilish darajasi sezilarli darajada oshdi:

– Mashg‘ulot boshlanishida o‘quvchilarning o‘rtacha ekologik bilim darajasi 35%;

– Mashg‘ulot yakunida 78% ga yetdi.

XULOSA. O‘quvchilarda ekologik qadriyatlarni shakllantirishda nazariy bilimni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, davlat va jamoat tizimlari bilan integratsiyalashgan metodlar eng samarali hisoblanadi. Bu yondashuv nafaqat bilim va faollikni, balki axloqiy va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, amaliy loyihalar, fanlararo yondashuv, interaktiv pedagogika va jamoaviy hamkorlik o‘quvchilarda ekologik ong va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishda eng samarali vositalardir. Ushbu tadqiqot maktabning 5–7-sinf o‘quvchilari ustida o‘tkazilgan amaliyot natijalariga asoslanadi. Tadqiqot ko‘rsatdiki, ekologik qadriyatlarni shakllantirish metodikasi, jumladan interfaol mashg‘ulotlar va amaliy ishlar, o‘quvchilarning ekologik bilim darajasini sezilarli darajada oshiradi va ularning xulq-atvorida ijobiy o‘zgarishlar yuz beradi. Shvetsiya, AQSH va Rossiya tajribalari ekologik qadriyatlarni shakllantirishda nazariy bilimni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishning ahamiyatini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2005. – 3-b.

2. Gough A. Education and the Environment: Developing Eco-Literacy. – Melbourne: Australian Academic Press, 2002.

3. Gough A. Integrating Environmental Education: Cross-disciplinary Approaches to Sustainable Development. – Sydney: Routledge, 2005.

4. Hopkins C.A., Bowers C. Education and Ecological Crisis: Pedagogical Approaches to Sustainability. – Boston: Beacon Press, 2004.

5. Sarabhai K. Environmental Education for Sustainable Development: Strategies and International Collaboration. – New Delhi: Indian Environmental Institute, 2010.

6. Shodimetov. Yu. Ijtimoiy ekologiya. (darslik). Toshkent. 2003 y.